

Tähelepanekuid jumalatest ja inimestest inkade religioonis*

Tarmo Kulmar

Järgnevalt uuritakse, kuidas kujutlesid inkad jumalate ja inimese vahekorda. Inimest ei vaadelda niivõrd üksikindiviidina, vaid pigem ühiskonnaliikmena. Allikatest on kasutatud autentseid kroonikatekste 16. ja 17. sajandist, seega ajast, mil kroonikate autorid puutusid kokku elava traditsiooniga. Eriti väärtuslikud on Inca Garcilaso de la Vega, Felipe Huamán Poma de Ayala, Bernabé Cobo ja Juan de Betanzose tööd. Olulisteks allikateks on ka inkade religioossed hümnid, mis on publitseeritud Peruu kirjandusantoloogiates.¹ Selliseid värssteoseid, mida kanti ette pidustustel, nimetatakse ketšua keeles *takiy*. Nendes pöörduakse jumalate poole, aga tekstides tulevad esile ka inimeste ja jumalate vahelised suhted. Metoodiliselt on mõistlik vaadelda esmalt jumalaid, seejärel inimest ühiskonnaliikmena ning püüda nii leida võrdlusjooni ja põhjendusi.

Ketšua keeles õieti puudub eriline sõna isikulise jumala jaoks. Kõikvõimalikke pühasid kohti, esemeid, nähtusi ja isikuid usuti olevat elus ja hingestatud. Neid nimetati ketšua keeles sõnaga *huaca*, mida on raske tõlkida, kuid tähenduseks on 'püha' ja 'üleloomulik'. Garcilaso loetleb suure hulga loodusobjekte, mida kõiki on nimetatud *huaca*'deks.² Siin võib oletatavasti leida arhailiste animatistlike väeuskumuste jäänukeid. Ka isikulisi

---

* Artikkel on valminud ETF grandil nr 6626 toel.

¹Vt nt Francisco E. Carillo. *Encyclopedia Historica de la Literatura Peruana*, Vol. 1: *Literatura Quechua Clasica*. Lima: Editorial Horizonte, 1986.

²Inca Garcilaso de la Vega. *Comentarios reales de los Incas*. Lima: Editorial Mercurio S.A., 1988 [1609], 2. rmt, 4. ptk.

jumalaid oli inkadel palju. Kuid tekstides kerkivad esile ennekõike inkade ametliku riigireligiooni tähtsaimad jumalad. Need on maailmalooja Wiracocha ehk Pachacamak, peajumal Inti ehk päikesejumal, kuujumalanna Mama Kilya ja äikesejumal Illapa. Teisi jumalaid nimetatakse, kuid neid ei iseloomustata.³ See näitab, et inkadel oli jumalate panteon hierarhiliselt üles ehitatud: kõige kõrgemal asetses muiste aktiivne olnud, kuid hiljem koha loovutanud ja passiivseks muutunud maailmalooja, seejärel tuli aktuaalselt aktiivne peajumal koos oma lähema kaaskonnaga ja lõpus olid ülejäänud.

Kõrgeima jumala — muistse taevase üliolendi Wiracocha müütilisest päritolust ei ole midagi teada. Arheoloogilistele andmetele tuginedes on religioonilooliselt teada, et tema kultus ulatub Peruu vanimasse, Chavíni kõrgkultuuri. Müütides kirjeldati teda heledanahalise, habemega vana mehena ja säilinud skulptuurid kujutavad teda inimkujulisena. Tema asukoht ei ole lokaliseeritud, ta on kõikvõimas, ilmselt igavene — kõikide olen-dite, inimeste ja tõenäoliselt ka teiste jumalate looja, kes on andnud neile funktsioonid. Tema poeg on päikesejumal Inti, kellele Wiracocha on delegeerinud aktuaalse ülemvalitsuse ja kontrolli maailma üle. Inti abikaasa on kuujumalanna Mama Kilya — ajaarvestuse, öö, emaduse ja viljakuse valitsejanna. Äikesejumal Illapa valitseb elu andvate ilmastikunähtuste üle, andes vihma ja soodustades taimekasvu. Temale alluvad ka purustavad loodusjõud. Jumalad on igavesed ja neil on vägi — ketšua keeles *callpa*.⁴ Jumalatele omistati küll inimestega sarnane välimus ja iseloomuomadused, kuid ikonograafias kujutati neid taevakehadena: kroonikatest on teada, et pealinna Cuzco peatemplis ja teisteski templites olid inimnäoga kullast päikeseketas, hõbedast poolkuu ning äikesejumalat kujutav inimfiguur, kes hoidis kätes välgutaolisi sauasid. Jumalatele ehitati templeid, toodi ohvreid, nende auks korraldati pidustusi ja nende poole pöördui austavate tiitlitega. Päikesejumala poole pöördui näiteks tiitliga *Apu Inti* (Isa Päike) ja kuujumalanna poole tiitliga *Mama Colla* (Ema Kuu).

³*Ibid.*, 2. rmt, 4.–6. ptk.

⁴*Ibid.*; Juan de Betanzos. *Suma y Narración de los Incas*. Prólogo, transcripción y notas por M.a. del Carmen Martín Rubio. Madrid: Atlas, 1987 [1551], 1.–2. ptk; Bernabe Father Cobo. *Inca Religion and Customs*. Translated and edited by Roland Hamilton. Foreword by John Howland Rowe. Austin: University of Texas Press, 1994 [1653], lk 22–34; Felipe Guaman Poma de Ayala. *El Primer Nueva Corónica y Buen Gobierno*. Edición crítica de John V. Murra y Rolena Adorno. Traducciones y análisis textual del quechua por Jorge L. Urioste. Ciudad de México: Siglo Veintiuno Editores S.A., 1980 [1615], lk 234–247.

Üldmõistena tähistatakse ketšua keeles inimest sõnaga *runa*.⁵ Inkade ühiskond oli rangelt hierarhiline. “Rangelt” selles tähenduses, et kui horisontaalset mobiilsust (s.t ümberpaiknemist ühe ühiskonnakihi sees) riik võimaldas, siis ülenevat vertikaalset mobiilsust (s.t ülendamist madalamast seisusest kõrgemasse) esines haruharva. Horisontaalset mobiilsust ehk nn eriala vahetust lubati pragmaatilistel kaalutlustel. Näiteks kui kuskil tuli ajutiselt puudu põlluharijatest, siis rakendati seal tööle sõdureid, või kui avastati, et näiteks karjakasvataja poeg armastab savist asju voolida, siis määrati, et ta peab saama käsitööliseks — pottsepaks või kunstnikuks.

Kujutagem inkade ühiskonda ette kihilise püramiidina, kus kõrgematel seisustel on järjest rohkem õigusi. Püramiidi aluse moodustavad lihtinimesed, ketšua keeles *puric* — maaharijad, karjakasvatajad ja käsitöölised koos perekondadega. Järgnevad mitmesugused vahekihid: mitte-inkasoost kohalikud ametnikud, siis “päikeseneitsid” ehk religioossetel eesmärkidel väljavalitud naised, siis “inkad eesõiguse poolest” ehk ketšuate naaberrahvad, kes olid liitlastena aidanud impeeriumi üles ehitada, siis allutatud rahvaste vürstid ja lõpuks “segaverelised inkad” ehk inkadest meeste ja mitteinkadest naiste järeltulijad. Kõige kõrgemal asetses ühiskonna eliit — inkad.⁶ Inkad ei olnud rahvas, vaid seisus — impeeriumi aristokraatia, mis koosnes selle ketšua hõimuliidu liikmetest, kes olid 12. sajandi lõpus vallutanud Cuzco oru ja 15. sajandi lõpuks loonud kogu Peruud hõlmava impeeriumi. Inkad olid riigiametnikud, ohvitserid ja kõrgemad preestrid. Loomulikult oli neil kõige rohkem õigusi ja kõige parem elukvaliteet.

Tuleb aga tähele panna, et inkade ühiskonna seisused erinesid küll õiguste, kuid mitte kohustuste poolest. Kõrgeim seadus, mille järgi elu oli korraldatud, kõlas nii: *Ama suya, ama lulla, ama kella!* — “Ära laiskle, ära valeta, ära varasta!” Sellele reeglile oli rajatud ka riigi seadusandlus. Kõik ühiskonnaliikmed pidid töötama, jõudeelu ei tohtinud elada ka ülemkihid. Lihtrahvas kasvas vilja, karjatas loomi, valmistas käsitöötooteid ja sõdis, kui seda riik nõudis, ning aristokraatia tööks oli valitsemine, administreerimine ja kontrollimine. Nimelt pidas riigiaparaadi arvukas inspektorite vägi arvet kõige üle, mida toodeti, ja kontrollis, mis riigis toimus. See ametkond jälgis tähelepanelikult kõikide riigialamate pühendumust, tootmise efektiivsust ja

⁵Joachim Jakob von Tchudi. Die Kechua-Sprache: Wörterbuch. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853, 3. köide, lk 463.

⁶Vt kokkuvõtlikult eriti Heinrich Cunow. Die soziale Verfassung des Inkareiches: Eine Untersuchung des altperuanischen Agrarkommunismus. Stuttgart: Verlag von J. H. W. Dietz 1896.

töö tulemuslikkust, karistas vajakajäämist eest ja premeeris eeskujulikke.⁷ Teatavasti on selline administreerimissüsteem omane totalitaarsele riigile.

Ühiskonnapüramiidi tipus oli piiramatu võimuga ainuvalitseja. Impeeriumi hiilgeajal võis teda võimuhaardelt võrrelda keisriga. Teda peeti elavaks jumalaks Maa peal — tema sõna oli seaduseks, millele tuli tingimusteta kuuletuda. Samamoodi nagu päikesejumal Inti võim oli absoluutne universumi üle, oli absoluutne inkade keisri võim inimeste üle. Teoloogiliselt oli keiser päikesejumala poeg. Keisri levinumad tiitlid olid *Sapa Inca* (Ainus Inka) ja *Intip Churi* (Päikese Poeg).

Kirjeldatud ühiskonnakorraldusel oli inkade ametlikus riigireligioonis teoloogiline põhjendus. Müüdid jutustavad kokkuvõtlikult järgmist. Kui loojajumal oli Titicaca järve ääres maailma ja inimesed loonud ning õpetanud oma poegadele, inkade riigi rajajatele tsivilisatsiooni hüvesid, tõmbus ta tagasi ja loovutas tegeliku võimu päikesejumalale. Niisugune polüteistliku panteoni evolutsioon, kus algne taevane üliolend muutub “puhkavaks jumalaks” ehk *deus otiosus*’eks, on tuntud enamikus muistsetes religioonides ja on seetõttu religioonifenomenoloogiline reegel. Seejärel juhatas päikesejumal Inti inkad nende uuele kodumaale. Arheoloogia ja keeleteaduse andmed on muide selle müüdiga kooskõlas: inkade esivanemateks oleva ketšua hõimuliidu muistne kodumaa ongi asunud Titicaca järve ääres kunagise Tiahuanaco riigi territooriumil. Seejärel käskis päikesejumal hakata inkadel ülejäänud maailma tsiviliseerima.⁸ Ülesande maapealseks juhiks sai inkade valitseja, kes vastutas päikesejumala enda ees. See kontseptsioon oli ka impeeriumi loomise põhjendus. Inkade riik oli tsiviliseeritud maailm — oikumeen, tsivilisatsiooni levitamise käigus oikumeen laienes. Inkade riik ise oli tsiviliseeritud maailma sünonüüm ja kandis teatavasti nime *Tahuantinsuyu* ehk Nelja Ilmakaare Riik. Ka pealinnal Cuzcol oli tsivilisatsiooni keskpunktile sobiv nimi — tõlkes Maailma Naba.

Hierarhiline polnud üksnes inkade maine ühiskond. Nende religiooni järgi on erinevatel inimestel ka pärast surma eri saatused. Inimesel on hing, mille ta on saanud kõrgeimalt jumalalt Wiracochalt. Kuna inimene on surelik, tuleb hing ükskord jumalale tagasi anda. Pärast surma maeti tavaline

⁷Vt nt Garcilaso 1988, 4. rmt, 12.–14. ptk, 5. rmt, 1.–10., 13.–16. ptk; Ayala 1980, lk 172–209, 306–312; Pedro de Cieza de León. *La Crónica del Perú*. Lima: Promocción Editorial Inca S.A., 1988 [1553], 62., 66., 74.–80., 110.–114. ptk.

⁸Müütide kohta vt eriti Gary Urton. *Mythen der Inka*. Aus dem englischen übersetzt von Christian Rochow. Stuttgart: Philipp Reclam jun 2002. Lewis Spence. *The Myths of Mexico and Peru*. New York: Dover Publications, 1994 [1913], lk 248–327.

inimene maha ja tavaliselt lakkas olemast, hing aga siirdus allilma hoiule ja andis millalgi elu uuele inimkehale. Seevastu *Sapa Inca* surnukehast valmistati püha muumia, sest inkad uskusid, et keiser on surematu. Tema üks hing siirdub taevasesse maailma jumalate juurde, teine hing elab edasi mumifitseeritud säilmetes ja saab väge ohvritalitustest ja surnuriitustest. Muumiaid pesti, rõivastati, neile annetati toitu ning neid kanti avalikel protsessioonidel. Kui hispaania konkistadoorid vallutasid Cuzco ja asusid muumiaid kuldehetest paljaks riisuma, palusid inkade alamad jätta oma valitsejate surnukehad vigastamata. Inkad nimelt uskusid, et muumia tuleb hoolikalt tervena säilitada, sest ükskord ootab teda surnuist ülestõusmine.⁹

Nii nagu oli subordineeritud jumalate hierarhia ja inimeste hierarhia, nõnda uskusid inkad toimivat ka jumalate ja inimeste omavahelise suhte. See oli vaieldamatult alluvussuhe. Kuigi see müütidest otsesõnu ei ilmne, tundub tõenäoline arvamine, et inimene loodi jumalate toitmiseks, teenimiseks ja neile austuse osutamiseks. Seda kinnitavad regulaarsed loomja muud anniohverdused, samuti reeglipärased pidustused jumalate auks. Inkade riigiideoloogiast lähtudes lisandub veel üks ülesanne, mille täitjaks valis Inti välja inkad — levitada maa peal tsivilisatsiooni. Alguses tuli Nelja Ilmakaare Riiki ja seega inkade jumalate vägevust suurendada veenmisega, ja kui see ei aita, siis vallutussõdadega.

Eeltoodu põhjal on võimalik teha järgmisi järeldusi. Esiteks, inkade jumalausundi ürgne tagapõhi tundub animatistlik ja animistlik ning polüteistliku panteoni evolutsiooni skeem on ilmselt sarnane teiste muistsete religioonide skeemiga.

Teiseks, näib tõenäoline, et inkade religioosse ideoloogia kohaselt kujutas hierarhiline inimeste maailm sisuliselt jumalate maailma analoogi ja jumalate loomingut.

Kolmandaks võib põhjendatult oletada, et inimene on loodud jumalate teenriks nagu ka näiteks muistse Mesopotaamia religioonides.

Neljandaks saab üsna ilmseks, et inkade ametliku religiooni kaudu püüti üksikinimese rollile anda ühiskonnas ideoloogiline põhjendus, mis on iseloomulik varatotalitaarsele riigile.

---

⁹Garcilaso 1988, 2. rmt, 7. ptk; Cieza 1988, 62. ptk; Francisco Lopez de Gomara. Historia General de las Indias. Madrid: Ed. Espasa-Calpe, 1941 [1552], 125. ptk; Agustin Zarate. Historia del Descubrimiento y Conquista del Peru. Lima, 1944 [1555], ptk.